گونه‌شناسی و روش‌شناسی روایات تفسیری حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها ـ
مجتبی نوروزی، مجید برادران
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال یازدهم، شماره ۴۳«ویژه پژوهش‌های فاطمی»، تابستان ۱۳۹۳، ص ۲۵ ـ ۴۴

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

گونه‌شناسی و روش‌شناسی روایات تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها

مجتبی نوروزی *
مجید برادران **

چکیده: به استناد بسیاری از آیات و روایات، اهل‌بیت‌علیهم‌السلام تنها کسانی هستند که پس از خدا و پیامبراکرم‌صلی‌الله‌علیه‌وآله آگاهی کامل به معارف قرآن، و مراد و مقصود آیات آن دارند، و سیره تفسیری آنان راهگشای مفسّران می‌باشد.

در این نوشتار، روش‌های تفسیری حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها با نگاهی کاربردی بررسی شده است. بر اساس این پژوهش، مهم‌ترین روش‌های تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها عبارت است از: قرآن به قرآن، قرآن به سنّت، قرآن به تاریخ و تفسیر کلامی. و گونه‌های تفسیری ایشان شامل تأویل، جری و تطبیق، تمثیل، تفسیر بر اساس دلالت التزامی آیه می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: روایات تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها/ روش‌های تفسیری/ گونه‌های تفسیری.

---

*. استادیار دانشکده تربیت مدرس مشهد.

**. دانشجوی کارشناسی ارشد.

درآمد

قرآن‌کریم، آخرین کتاب آسمانی و معجزه جاویدان رسول‌خدا ﷺ از سوی خداوند برای هدایت انسان‌ها نازل شده است. یکی از نیازهای ضروری مردم برای رشد معنوی و بهره‌وری از هدایت قرآن، فهم مراد و مقصود آیات الهی است. خداوند به منظور بهره‌وری بهتر مردم از قرآن کریم، رسول خویش را به عنوان (مبیّن) این کلام معرفی کرده (نمل:۴۴) و علم به تأویل قرآن کریم را مختصّ خویش و راسخان در علم دانسته است (آل‌عمران:۷). به استناد بسیاری از روایات راسخان در علم، رسول خدا و امامان معصوم علیهم‌السلام هستند. (کلینی،۱۴۰۷، ج۱، ص۲۱۳)

ائمّه علیهم‌السلام با توجّه به نیاز بشر، به تفسیر و تبیین آیات قرآن کریم پرداخته‌اند. بر این اساس با مراجعه به اهل‌بیت علیهم‌السلام و روایات ایشان، علاوه بر دستیابی به تفسیر و تأویل درستی از قرآن کریم، می توان به مبانی و روش تفسیری ایشان پی برد، چرا که یکی از نقش‌های اساسی اهل‌بیت علیهم‌السلام، بیان روایت تفسیری، تعلیم اسلوب و روش فهم قرآن کریم بوده است. (مصلّائی‌پور،۱۳۸۹، ص۴۸)

اکنون این سؤال مطرح می‌شود که صدیقه طاهره سلام الله علیها به عنوان یکی از اهل‌بیت علیهم‌السلام ، تا چه میزان به تفسیر قرآن اهتمام داشتند؟ ایشان در تفسیر قرآن از چه روش‌هایی استفاده کرده‌اند؟

این مقاله می‌کوشد تا ضمن اشاره به روایات تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها، روش‌ها و گونه‌های تفسیری ایشان را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

تا آنجا که جستجو گردید، مسأله گونه‌شناسی و روش‌شناسی روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام به صورت روشن و مستقل مورد بحث و کنکاش قرار نگرفته است. لیکن در سال‌های اخیر، در ضمن برخی از کتب روش‌شناسی تفاسیر قرآن و یا مقالات تخصّصی به صورت کلی به این موضوع پرداخته شده است. برای نمونه چند اثر به ترتیب نشر،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

فهرست می‌شوند:

۱. ثقلین در بیان حضرت زهرا سلام الله علیها، کبری عظیمی، انتشارات نبأ، ۱۳۸۲ش.

۲. بررسی و تحلیل قرآنی خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها در مسجد مدینه، زهرا دیانی دردشتی، استاد راهنما: مجید معارف، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، تابستان۱۳۸۴ش.

۳. اعتبار و کاربرد روایات تفسیری، علی احمد ناصح، بوستان کتاب، ۱۳۸۷ش.

۴. پژوهشی در روایات تفسیری امام‌باقر و امام‌صادق علیهما السلام، لاله افتخاری، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ش.

۵. روایات تفسیری شیعه، گونه‌شناسی و حجیّت، مهدی مهریزی، علوم حدیث، بهار ۱۳۸۹ش.

پیش از ورود به بحث، لازم است دو واژه روایت تفسیری و روش تفسیری مورد تبیین و توضیح قرار گیرد. مطالب مقدماتی شایسته طرح عبارتند از: شرایط سیاسی دوران حضرت زهرا سلام الله علیها، مفاهیم، حضرت فاطمه سلام الله علیها و قرآن و سیره علمی حضرت زهرا سلام الله علیها.

مفاهیم

۱. روایت تفسیری

تعریف روایت تفسیری از آن جهت مورد اهمیّت است که جداسازی انواع روایات، کمک شایانی به دانش گونه‌شناسی می‌نماید. نقطه آغازین دسته‌بندی روایات موضوعی، تعریف خاص از آن دسته است که جامع و مانع باشد. برخی بر این عقیده‌اند که هر روایتی که به گونه‌ای به تبیین مفاد آیات قرآن بینجامد، روایت تفسیری است، حتی اگر در آن هیچ اشاره‌ای به آیه نشده باشد.

حدیث تفسیری عبارت است از قول یا فعل یا تقریر معصوم یا گزاره‌ای از امور و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

شؤون مربوط به معصوم که در پرتو آن جهتی از جهات معنایی قرآن مفهوم می‌گردد، این تعریف شامل دستجات حدیثی مصطلح و غیرمصطلح می‌گردد. حدیث تفسیری مصطلح، شامل احادیثی می‌شود که نظر به آیه یا آیاتی خاصّ داشته باشند و یا ناظر به قاعده‌ای کلّی از قواعد فهم قرآن باشند. (مهریزی، ۱۳۸۹، ص۵)

در مقابل برخی دیگر روایت تفسیری را چنین معنا کرده‌اند:

مقصود از احادیث تفسیری، احادیثی است که به شأنی از شؤون آیات قرآن کریم مربوط باشد، خواه به نزول آن مربوط باشد و یا به قرائت آن. و یا به بیان معانی ظاهری آیه بپردازد و یا به بیان معانی باطنی آن. به تنزیل آیات یا به تأویل برگردد. توضیح اینکه حدیث تفسیری با وصف حدیث بودنش، شامل هر آن چیزی است که از گونه‌ای از خصوصیّات و حالات معصومان علیهم‌السلام گفتارشان یا کردارشان و یا امضایشان حکایت کند و با قید تفسیری شامل احادیثی می‌گردد که ممکن است به تبیین معانی قرآن کریم مدد رساند. احادیثی که بازگوکننده فضایل و خواص آیات و سوره‌های قرآن کریم است. (احسانی‌فرلنگرودی، ۱۳۸۵، صص۴۶۵-۴۶۶)

تعریف دوم مناسب‌تر به نظر می‌رسد، جز آنکه روایات فضایل سور و آیات را نمی‌توان روایات تفسیری برشمرد؛ دیگر آنکه نسبت روایت با آیه در این تعریف، مشخص نشده است. از این رو باید تعریف را با قیودی کامل کرد و چنین گفت: «روایت تفسیری، روایتی است که بخشی از آیه، در آن مذکور باشد و یا روایت، ناظر به آیه‌ای باشد که خود آیه، در حدیث، مذکور نیست اما حدیث، به بیان مراد خداوند در آن آیه پرداخته و یا زمینه فهم آن را فراهم ساخته است» (مهریزی، ۱۳۸۹، ص۶).

ما بر این عقیده‌ایم که تعریف دوم، جامع و مانع است و در نتیجه مبانی قرآن‌شناختی روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام نیز در این تعریف، در روایات تفسیری قرار می‌گیرد.

۲. روش تفسیری

روش، واژه‌ای فارسی و اسم مصدر کلمه رفتن است. (معین، واژه روش) و در لغت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

به معنای طرز، طریقه، قاعده و قانون،راه، هنجار، شیوه، اسلوب معنا شده است (دهخدا، واژه روش). با توجه به اینکه هدف و مقصد مفسّر در تفسیر، فهمیدن معنا و مقصود آیات و آشکار کردن آن است، راهکاری که مفسّر برای فهم و آشکار کردن معنا و مقصود آیات انتخاب می‌کند و نوع تلاش و کوششی که در آن راه، برای رسیدن به آن هدف انجام می‌دهد، روش تفسیری آن مفسّر است. (بابایی، ۱۳۹۱، ج۱، ص۱۳)

شرایط سیاسی دوران حضرت زهرا سلام الله علیها

پس از رحلت نبی اکرمﷺ جریان رهبری جامعه اسلامی از مسیر حقیقی خویش منحرف گشت و حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها برای اقامه بزرگترین واجب الهی یعنی امربه معروف و نهی‌ازمنکر (کلینی،۱۴۰۷، ج۵، ص۵۵) جهت اصلاح مسیر امامت امت اسلامی، جهاد خویش را با بهره‌گیری فراوان از آیات قرآن در خطبه فدکیه و سخنرانی خویش در جمع زنان مدینه آغاز نمود. این دوره ویژگی‌های خاصی داشت، از جمله:

۱. انحراف مسیر امامت – پس از نبوّت – در جامعه اسلامی به عنوان بزرگ‌ترین منکر.

۲. سکوت عموم مسلمانان در برابر غاصبان خلافت و رواج بدعت‌ها.

۳. غصب فدک از حضرت زهرا سلام الله علیها بر خلاف آیات صریح قرآن کریم.

۴. کنار گذاشتن اهل‌بیتﷺ در تمامی ارکان جامعه اسلامی.

بنابراین اهمیّت دوران حضرت زهرا سلام الله علیها و نقش مهم ایشان در گسترش روش‌های گوناگون روایات تفسیری قابل توجه است. پیش از پرداختن به روش‌شناسی روایات تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها باید به سه نکته اشاره نمود؛

اوّلاً سنّت، شارح قرآن است و صدور بخش مهمی از روایات اهل‌بیتﷺ، درباره قرآن و تفسیر و تأویل است. (ر.ک: کلینی،۱۴۰۷، ج۱،۴۳۵، ابن‌بابویه،۱۴۱۳، ج۱، ص۳۱۴)

ثانیاً مفسران به بیان آن‌ها نیاز دارند زیرا بنا بر سخن امام باقرؑ، تفسیر قرآن بدون مراجعه به اهل‌بیتﷺ، سبب هلاک شخص خواهد شد. (مجلسی،۱۴۰۳، ج۲۴، ص۲۳۷)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

ثالثاً شناخت روش تفسیری حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها، مفسران را در فهم بیش‌تر و بهتر احادیث تفسیریِ صادره از ایشان، یاری می‌رساند. (مؤدّب،۱۳۹۱، ص۶)

سیره علمی حضرت زهرا سلام الله علیها

حضرت زهرا سلام الله علیها علاوه بر ارشاد و هدایت فکری، علمی و دینی زنان و دختران مترقّی و کمال‌طلبی همچون: اسماء بنت عمیس (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۴۳، ص۱۹۰)، فضّه (همان، ص۱۷۴)، ام‌سلمه (ابن‌الاثیر، بی‌تا، ج۵، ص۵۲۳)، برّه خزاعی (مجلسی،۱۴۰۳، ج۴۳، ص۲۵۴)، زینب دختر ابی رافع (ابن‌الاثیر، بی‌تا، ج۵، ص۴۶۷)، سلمی ام رافع (محمدبن‌سعد، بی‌تا، ج۸، ص۲۷) و زینب دختر علی‌ابن‌ابی‌طالب علیهاالسلام (طبرسی،۱۴۰۳، ج۱، ص۹۹) مرجع مذهبی و پناهگاه فکری و علمی انسان‌های شایسته‌ای بودند که با خاندان وحی ارتباط داشتند. نیز مردانی نظیر سلمان فارسی (قمی،۱۴۱۴، ج۲، ص۴۵۵)، ابوذر، مقداد، عمّار، بلال و دیگر صحابه از علوم حضرتش بهره برده‌اند و به عنوان راویان حدیث از ایشان شناخته می‌شوند. همچنین به گونه‌ای غیرمستقیم پناهگاه علمی و فکری دیگر مسلمانان نیز بود و بسیاری پرسش‌ها و مفاهیم و معارف مورد نظر خویش را به وسیله دختران و زنان خویش، نزد آن حضرت طرح و پاسخ شایسته و بایسته را دریافت می‌داشتند. (مجلسی،۱۴۰۳، ج۲، ص۸)

شاهکار علمی و فرهنگی حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در سیره و سبک زندگی‌اش این بود که به دانش، بسیار بها می‌داد و آن را مقدّس می‌شمرد و هرگز این نعمت گران را برای فخرفروشی یا ستیزه‌جویی و کشمکش یا عوام فریبی نمی‌خواست. (کرمی،۱۳۸۰، ص۳۳۸)

نحوه مواجهه حضرت زهرا سلام الله علیها در موضوعات مختلف علمی نشانگر مؤقعیّت والای علمی آن حضرت است. به عنوان نمونه روزی پیامبراکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به او فرمود: آیا دوست داری نیایش و دعایی به تو بیاموزم که هیچ انسان خداجو و با اخلاصی آن را نخواهد خواند، مگر اینکه خواسته‌هایش تحقّق خواهد پذیرفت؟حضرت زهرا سلام الله علیها فرمود: پدرم بیاموزید؛ چرا که چنین چیزی از دنیا و آنچه در آن

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

است برای من دوست داشتنی‌تر است. «یا أبه لهذا أحبّ اليّ من الدّنيا و ما فيها» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۹۲، ص۴۰۵).

فاطمه زهرا سلام الله علیها سرچشمه زلال معارف اسلامی و مفسّر قرآن کریم بودند. او معلّمی است که علم خود را از منابعی چون قرآن، پیامبراسلامﷺ و جبرئیل و ملائکه الهی گرفته است. (ابن‌بابویه، ۱۳۸۵، ج۱، ص۱۸۲؛ شیخ‌مفید، الاختصاص،۱۴۱۳، ص۳۲۹) جلوه‌های متعدد شخصیّت علمی حضرت‌زهرا سلام‌الله‌علیها در سیره نظری و عملی ایشان مشهود است. به طور کلّی می‌توان نمودهای ظاهری اهمیّت علم در سیره ایشان را در ذیل این عناوین ترسیم نمود: ارزش علم؛ فضیلت عالم؛ صحیفه حضرت زهرا سلام الله علیها؛ خطابه‌ها؛ سخنان؛ شعرها و وصایای عالمانه. (عظیمی، ۱۳۸۲، ص۴۲)

حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها و قرآن

۱. معیّت و همتایی با قرآن

فاطمه زهرا سلام‌الله‌علیها از یک‌سو با قرآن کریم معیّت دارد و از سوی دیگر، همتای قرآن کریم می‌باشد. (صادقی‌ارزگانی، ۱۳۸۸، ص۱۳۵) پیامبراعظمﷺ درباره معیّت فاطمه سلام الله علیها و اهل‌بیت‌علیهم‌السلام با قرآن فرمود: هولاءِ و فاطمة و هي الزّهرة عترتي و أهل بيتي، هُم مَعَ القرآن، و القرآن مَعَهم، لا يفترقان حتّي يردا عليّ الحوض. (طوسی، ۱۴۱۴، ص۵۱۷)

بعلاوه فاطمه سلام الله علیها همتای قرآن کریم است. خود آن حضرت خطاب به امیرمؤمنان‌علیه‌السلام فرمود: «اعْلَمْ يَا أَبَا الْحَسَنِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ نُورِي وَ كَانَ يُسَبِّحُ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ، ثُمَّ أَوْدَعَهُ شَجَرَةً مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ فَأَضَاءَتْ. فَلَمَّا دَخَلَ أَبِي الْجَنَّةَ أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ إِلْهَاماً أَنِ اقْتَطِفِ الثَّمَرَةَ مِنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَ أَدِرْهَا فِي لَهَوَاتِكَ، فَفَعَلَ. فَأَوْدَعَنِي اللَّهُ سُبْحَانَهُ صُلْبَ أَبِيﷺ ثُمَّ أَوْدَعَنِي خَدِيجَةَ بِنْتَ خُوَيْلِدٍ فَوَضَعَتْنِي وَ أَنَا مِنْ ذَلِكَ النُّورِ.» (مجلسی،۱۴۰۳، ج۴۳، ص۸) معلوم می‌گردد که نور وجود فاطمه سلام الله علیها همانند نور قرآن کریم در معیّت نور وجود پیامبرﷺ نازل گردیده و این زیباترین نمونه همتایی فاطمه سلام الله علیها با قرآن

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

است. (صادقی‌ارزگانی،۱۳۹۲، ص۱۳۸)

۲. جایگاه حضرت فاطمه سلام الله علیها در آیات قرآن

نام حضرت زهرا سلام الله علیها در قرآن کریم به طور مستقیم اشاره نشده است، اما آیات بسیاری در شأن آن حضرت نازل شده است و در آیات و سوره‌های متعددی شأن و منزلت ایشان به تصویر کشیده شده است.

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها طبق آیات قرآن، دارای مقام عصمت بوده (احزاب:۳۳) و در نتیجه اقوال ایشان حجت می‌باشد. بدین جهت روایات تفسیری ایشان مانند دیگر اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر قرآن- طبق دیگر قواعد دانش فقه الحدیث- مورد استناد می‌باشد (خویی،۱۴۰۱،ص۳۹۸). ما در این مختصر به آیاتی از قرآن‌کریم که در مقام معرّفی اهل‌بیت علیهم‌السلام آمده است، اشاره می‌کنیم. و در نتیجه مقام حضرت زهرا سلام الله علیها به عنوان یکی از اهل‌بیت علیهم‌السلام، روشن خواهد شد.

۱- (إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرا) (احزاب:۳۳) کلینی در جلد اول- بَابُ مَا نَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَسُولُهُ عَلَى الْأَئِمَّةِ علیهم‌السلام وَاحِداً فَوَاحِدا - کتاب کافی به روایاتی در شأن پنج تن آل‌عبا اشاره کرده است. (کلینی،۱۴۰۷، ج۱، ص۲۸۷) همچنین در منابع اهل‌سنّت (ترمذی،۱۴۰۸،ج۵، صص۳۲۸،۶۵۷،۶۲۲؛ ابن‌حنبل، ۲۰۰۵،ج۶، ص۲۹۳؛ حاکم‌نیشابوری، ۱۴۲۲، ج۳، صص۳۵۸-۳۵۷) به آن اشاره شده است.

۲- (فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِين) (آل‌عمران:۶۱). این آیه در مورد مباهله از حوادث مشهور و قطعی تاریخ اسلام است، تا آنجا که حاکم‌نیشابوری در خصوص این ماجرا، ادعای تواتر کرده است (حاکم‌نیشابوری،۱۹۷۷، ص۵۰). ابن‌بابویه در عیون اخبار الرضّا- باب ذكر مجلس الرضا علیه‌السلام مع المأمون في الفرق بين العتره و الأمه- به روایاتی چند در بیان عظمت اهل‌بیت علیهم‌السلام و صدیقه طاهره سلام الله علیها براساس این آیه اشاره کرده است (ابن‌بابویه، ۱۳۷۸، ج۱، ص۲۳۱).

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

زمخشری این ماجرا را مهم‌ترین دلیل بر فضل و برتری اصحاب کساء می‌داند. (زمخشری، ۱۴۰۷، ج۱، ص ۱۹۳، خازن، ۱۴۱۵، ج۱، ص۲۵۴)

۳- (فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيم) (بقره:۳۷). کلینی در باب حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْه- به حدیثی اشاره می‌نماید که در آن خدای متعال، حضرت آدم علیه‌السلام را فرمان می‌دهد که او را به وسیله پنج تن آل‌عبا علیهم‌السلام بخواند، تا توبه آدم علیه‌السلام پذیرفته شود. (کلینی، ۱۴۰۷، ج۸، ص۳۰۴)

۴- (وَ إِذِ ابْتَلى إِبْراهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِماتٍ فَأَتَمَّهُن) (بقره:۱۲۴). ابن‌بابویه در کتاب الخصال – باب الكلمات التي ابْتَلى إِبْراهِيمَ رَبُّهُ بهن فَأَتَمَّهُنَ خمس- و کمال‌الدین و تمام النّعمة به ذکر روایاتی می‌پردازد که مراد از آن کلمات، نام‌های محمد، علی، فاطمه، حسن وحسین علیهم‌السلام بوده‌است. (ابن‌بابویه،۱۳۶۲، ج۱، صص۳۰۵-۳۰۴ و نیز ر.ک: همو:۱۳۹۵، ج۲، ص۳۵۸)

۵- (قل لا أسئلكم عليه اجراً الّا المودّة في القربي) (شوری:۲۳). کلینی در جلد ۱ و ۸ کافی به روایاتی اشاره می‌نماید که مراد از مودّتی که در آیه اشاره شده است، اهل‌بیت علیهم‌السلام و اصحاب کساء می‌باشند. (کلینی، ۱۴۰۷، ج۱، ص۴۱۴، ج۸، ص۹۳) در منابع اهل سنّت (سیوطی، ۱۹۹۳، ج۷، ص۳۴۸، نسفی، ۱۴۱۶، ج۴، ص۱۵۴، بیضاوی،۱۴۰۸، ج۲، ص۳۶۲) به این مهم اشاره شده است.

۶- (وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُورا) (انسان:۹-۸). شیخ طوسی در کتاب الامالی حدیثی را نقل می‌فرماید که به اطعام پنج تن آل‌عبا علیهم‌السلام اشاره شده است. (طوسی،۱۴۱۴، ص۵۵۰) در منابع اهل سنّت (فخررازی، ۱۴۱۳، ج۳۰، ص۲۴۴؛ فراءبغوی، ۱۴۱۵، ج۴، ص۴۲۸؛ حاکم‌حسکانی، ۱۳۹۳، ج۲، صص۳۱۰-۲۲۹) نیز به نیکوکاری بزرگ اهل‌بیت علیهم‌السلام اشاره شده است.

۳. استشهاد و استدلال به آیات قرآن

در کلام حضرت زهرا سلام الله علیها استشهاد به آیات قرآن و کار بردن تعابیر قرآنی فراوان دیده می‌شود. آن بزرگوار در خطابه مشهور خود در مسجد مدینه به حدود

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

بیست آیه از قرآن استشهاد نمودند و در خطابه‌ای که در جمع زنان مهاجر و انصار ایراد فرمودند، ده آیه از قرآن را تلاوت نمودند. ایشان در دفاع از ولایت علی‌علیه‌السلام، اثبات وجود ارث برای ذریّه پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله، ضمن مواعظ و گاه در بیان حالات خویش به آیات الهی استناد جسته‌اند. (عظیمی،۱۳۸۲، ص۹۳)

نوع استشهادات حضرت‌زهرا سلام‌الله‌علیها به آیات قرآن به سه شکل قابل دسته‌بندی است:

۱. استشهاد به شیوه جری و تطبیق؛ ۲. استشهاد به مفهوم التزامی آیه؛ ۳. استشهاد به ظاهر آیه.

آیاتی که در کلام حضرت‌زهرا سلام‌الله‌علیها تلاوت شده است، در بیشتر موارد دارای سبب نزول خاصی بوده‌اند که آن حضرت‌علیهاالسلام بواسطه آشنایی و تسلّط فوق‌العاده نسبت به مفاهیم آیات، به مناسبت‌های مختلف و به منظور تأیید کلمات خود به شیوه (جری و تطبیق) به آنها استناد نموده‌اند. در برخی موارد ایشان مفهوم التزامی آیات را مورد نظر قرار داده‌اند و گاه نیز به ظاهر آیه احتجاج نموده‌اند. بخش وسیعی از خطابه‌های آن حضرت، در دفاع از ولایت علی‌علیه‌السلام و اثبات امامت آن حضرت ایراد شده است. ایشان در این موارد نیز به آیات قرآن استشهاد نموده و توان هرگونه پاسخی را از مدعیان خلافت سلب نمودند. (همان، صص۱۴۴-۱۴۵)

بر اساس شمارش نگارنده، در مجموع سخنان حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها ۵۴ آیه در ۳۱ سوره مورد استناد قرار گرفته است. (قصص/۶۸، حج/ ۴۶، نور/ ۶۳، آل‌عمران/ ۳۷، ۸۵، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۴۴، فاطر/ ۲۸، توبه/ ۱۳، ۴۹، ۱۲۸، ۶۰، مائده/ ۵۰، ۶۴، ۸۰، ۱۱۴، نمل/ ۱۶، مریم/ ۵ ،۶، ۲۷، انفال/ ۴۱، ۷۵، ۲۶، نساء/ ۱۱، بقره/ ۱۲، ۱۸۰، ۱۷۷، انعام/ ۶۷، ابراهیم/ ۸، شعراء/ ۲۲۷، یوسف/ ۱۸، غافر/ ۷۸، اعراف/ ۹۶، زمر/ ۵۱، ۴۷، رعد/ ۵، کهف/ ۵۰، ۱۰۴، یونس/ ۳۵، جاثیه/ ۲۷، هود/ ۲۸، ۳۹، ۱۲۱، ۱۲۲، محمّد/ ۲۴، ۸، صف/ ۸، شوری/ ۲۳، احزاب/ ۳۳، مطففین/ ۱۴، حشر/ ۷، همزه/ ۶، ۷)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

در این مقاله ابتدا به روش‌های عمده تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها – تفسیر قرآن به قرآن، قرآن به سنّت، تفسیر به تاریخ و تفسیر کلامی– اشاره خواهیم کرد و سپس به گونه‌های تفسیری ایشان می‌پردازیم.

روش‌های تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها از روش‌هایی متفاوت برای تفسیر قرآن استفاده می‌کردند که می‌توان به روش‌های تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن به سنّت، تفسیر قرآن به تاریخ و تفسیر کلامی اشاره کرد.

۱- تفسیر قرآن به قرآن

تفسیر قرآن به قرآن، گاه از باب بیان مجمل و مبیّن، عام و خاص، ناسخ و منسوخ، مطلق و مقیّد، تأثیر یک قرائت بر فهم آیه و مواردی مشابه است.

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها بارها از قرآن برای تفسیر آیات الهی استفاده نموده‌اند. بهره‌گیری از این شیوه در کلام صدیقه طاهره سلام‌الله‌علیها گاه با اشاره به دو آیه و گاه با احتجاج به ظاهر آیه و پاسخ‌گویی با قرآن صورت پذیرفته است.

۱. حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها با اشاره به آیه (أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً) (کهف:۱۰۴) مهاجرین و انصار را با استشهاد به آیه (أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَ لكِنْ لا يَشْعُرُون) (بقره:۱۲) همچون اهل کتابی می‌داند که به خدای خود کافر شده است و یا منافقی که در زمین فساد می‌کند. (طبرسی،۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۹)

۲. در احتجاج حضرت زهرا سلام الله علیها با ابوبکر برای اثبات حقّ ارث خویش با بیان این مطلب که آیا عمداً کتاب خدا را رها کرده اید و پشت سر انداخته‌اید، به آیاتی همچون (وَ وَرِثَ سُلَيْمانُ داوُدَ) (نمل:۱۶) و (رَبِ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَ يَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ) (مریم:۶-۵) برای اثبات ارث انبیاء برای فرزندان خویش بهره می‌گیرد. نیز با استشهاد به آیاتی همچون (وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ) (انفال:۷۵) و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

(يوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ) (نساء:۱۱) و (إِنْ تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوالِدَيْن والأقربين بالمعروف حقّاً علي المتّقين) (بقره:۱۸۰) برای تفسیر قرآن به قرآن و اثبات ارث خویش از جانب رسول‌اکرمﷺ اشاره کرد. (طبرسی،۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۲)

۲ - تفسیر قرآن به سنّت

سنت در اصطلاح از نظرشیعه به نفسْ قول، فعل و تقریر معصومعلیهم‌السلام گفته می‌شود (سبحانی، ۱۴۱۹، ص۱۹). بنابراین، سنّت، واقع امر است که در عصر معصومعلیهم‌السلام و به وسیله وی انجام گرفته است. (همان) حدیث، سنّت را در قالب کلام گزارش می‌کند؛ یعنی سنّت قولی، از جنس سخن است و سنّت فعلی، از جنس عمل، و تقریر هم که تأکید است می‌تواند از نوع فعل باشد (نفیسی، ۱۳۸۸، ص۳۵). در این روش، اهل‌بیتعلیهم‌السلام در تفسیر آیه به سنّت پیامبرﷺ و یا دیگر امامان معصومعلیهم‌السلام استناد کرده و به مدد آن، آیه را تبیین و تفسیر نموده‌اند. (ناصح، ۱۳۸۷، ص۱۱۰)

در سیره حضرت زهرا سلام الله علیها نیز این شیوه تفسیری مشاهده می‌شود. ایشان هنگامی که آیه (لا تجعلوا دعاء الرّسول بينكم كدعاء بعضكم بعضاً) (نور:۶۳) نازل شد، پیامبراکرمﷺ را با لفظ (یا رسول‌الله) مورد خطاب قرار دادند که با اعراض ایشان مواجه گردیدند؛ زیرا رسول‌اکرمﷺ شأن نزول این آیه را در ارتباط با حضرت زهرا سلام الله علیها و حضرت علیعلیه‌السلام و نسل ایشان ندانستند، بلکه برای جفاکاران قریش نازل شده است. نبی‌اکرمﷺ از حضرت زهرا سلام الله علیها درخواست نمودند ایشان را با عبارت (یا ابة) مورد خطاب قرار دهد (ابن شهرآشوب، ۱۳۷۹، ج۳، ص ۳۲۰). در این عبارت، سنّت قولی رسول‌اکرمﷺ مورد استناد قرار گرفته است.

۳ - تفسیر قرآن به تاریخ

یکی از راه‌هایی که قرآن برای هدایت بشر استفاده کرده، بیان جریانات تاریخی و سرگذشت ملل پیشین است. خداوند رهاورد این شیوه را آشنایی مردم با سرنوشت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

گذشتگان و پندگرفتن از آن می‌داند؛ آنجا که می‌فرماید: (لَقَدْ كانَ فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ ءَايَاتٌ لِّلسَّائِلِين) (یوسف:۷). این روش با توجه به تاریخ و قصص گذشتگان یک سلسله آیات را تبیین نموده و با اتکا به حوادث و رویدادها، آن‌ها را روشن می‌سازند.

۱. حضرت زهرا سلام الله علیها در مواردی از خطبه‌های خویش به این شیوه روی آورده‌اند. از جمله برای یادآوری اوضاع قبل از اسلام به بخشی از آیه (وَ كُنْتُمْ عَلى شَفا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ) (آل‌عمران:۱۰۳) اشاره فرمودند (طبرسی،۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۰). هدف از این شیوه در کلام صدیقه طاهره سلام الله علیها بیان مشکلات دینی و فرهنگی قبل از اسلام یا تاریخ صدر اسلام می‌باشد.

۲. در مثالی دیگر ایشان با اشاره به آیه (تَخافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ) (انفال:۲۶) که مربوط به روزگار ابتدای اسلام و قبل از هجرت است؛ آنگاه که مسلمانان در میان مشرکین عرب محصور بودند (زمخشری، ۱۴۰۷، ج۲، ص۲۱۳)، مخاطبین خویش را به نعمت وجود نبی اکرم صلی الله علیه و آله متذکر می‌سازد. (طبرسی، ۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۰)

۴. تفسیر کلامی

یکی از جایگاه‌های اهل‌بیت علیهم السلام، مرزبانی از اعتقادات قرآنی و نظارت بر روند اندیشه دینی در جامعه مسلمانان می‌باشد، لذا یکی از روش‌های تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها، تفسیر کلامی است.

۴-۱) احتجاج به آیات قرآن در اثبات عصمت اهل‌بیت علیهم السلام

ایشان در پاسخ به درخواست شاهد برای اثبات حق فدک برای خویش، با استشهاد به عبارت (انّی مَنْ أَذْهَبَ اللَّهُ عَنْهُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ طَهَّرَهُمْ تَطْهِيراً) (برگرفته از آیه۳۳ سوره احزاب) در مقام اثبات عصمت اهل‌بیت علیهم السلام بودند و در پایان با اشاره به نتیجه حاصل از آیه- عصمت اهل‌بیت علیهم السلام- عدم جواز درخواست شاهد از اهل‌بیت علیهم السلام را برداشت کردند زیرا آنان از هر بدی و زشتی معصوم هستند و نیاز به شاهد ندارند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

(مجلسی،۱۴۰۳، ج۳۰، ص۳۰۶)

۴-۲) احتجاج به قرآن برای معرّفی خویش

حضرت‌زهرا سلام‌الله‌علیها برای معرّفی خویش به آیه (لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ) (توبه:۱۲۸) استشهاد نمودند، زیرا ایشان فرزند رسولی است که در آیه به آن اشاره شده است. در ادامه عصمت پیامبراکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله را اثبات کردند. ایشان از این نتیجه برای صحت سخنان بعدی خود بهره جستند؛ زیرا اگر عصمت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله اثبات شود؛ روایات نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در بیان عصمت و عظمت حضرت زهرا سلام الله علیها نیز اثبات می‌گردد و این بهترین اتمام حجّت در برابر مخالفین است. (طبرسی، ۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۰)

گونه‌های تفسیری حضرت زهرا سلام الله علیها

روایات تفسیری به اعتبارات گوناگونی قابل تقسیم است. گاهی به اعتبار موقعیّت‌هایی که اهل‌بیت علیهم‌السلام در آن واقع می‌شدند، موقعیّت‌هایی مانند مقام احتجاج، پاسخ اقناعی به مخاطب، برداشت اقتباسی از آیه و گاهی هم در مقام بیان معانی باطنی آیات یا بیان جری و انطباق و گاهی به اعتبار روش بیانی اما در بهره‌گیری از تمثیل، استعاره و جز این‌ها. (رستم‌نژاد،۱۳۸۸،ص۲۹) به عبارت دیگر گونه‌های تفسیری روایات، ناظر بر کارکردهای متفاوت آنها می‌باشد.

۱. جری و تطبیق

جری و تطبیق یکی از اصطلاحات متداول میان قرآن پژوهان معاصر است. منشأ آن حدیثی است که در توصیف قرآن می‌فرماید: يجري كما يجري الشّمس و القمر. (برقی، ۱۳۷۱، ج۱، ص۲۸۹) علامه طباطبایی اثر قاعده جری و تطبیق را در توسعه مصادیق و مفاهیم قرآن و در نتیجه جاودانگی آن مهم می‌داند. از نظر ایشان قرآن از نظر انطباق بر مصادیق و بیان حال آن‌ها از وسعت و مجال خاصی برخوردار است و هیچ یک به مورد نزول

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

خاص اختصاص ندارد، بلکه درهر موردی که با مورد نزول آن از جهت ملاک، متّحد است، جاری می‌شود و این همان قاعده جری است. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۳، ص۶۷)

اینگونه تفسیری در کلام حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها جایگاهی بسیار بلند دارد تا آنجا که به جرأت می‌توان گفت از لحاظ کمّی از دیگر گونه‌ها بیش‌تر است. برای نمونه به دو مثال اشاره می‌کنیم.

حضرت زهرا سلام الله علیها در انتقاد شدید به مهاجرین و انصار در قبول دعوت شیطان و در نتیجه نادیده گرفتن حقوق اهل‌بیت علیهم‌السلام و غصب و ظلم به ایشان (طبرسی، ۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۱) به آیه (**ألا في الفِتنَة سَقَطوا و إنّ جهنّمَ لمحيطة بالكافرين**) (توبه:۴۹) اشاره دارد که در مورد گروهی از منافقین نازل شده است. حضرتش اغراض شوم مخالفین ولایت علی علیه‌السلام را به منویّات منافقین در زمان حیات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله تشبیه نموده و حال آنان را در مخالفت حکم الهی با حال منافقان منطبق می‌دانند و از باب (جری و تطبیق) است. (عظیمی، ۱۳۸۲، ص۹۶)

نمونه‌ای دیگر از این گونه، اشاره به آیه (**أَلا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ**) (توبه:۱۳) است (طبرسی، ۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۳). حضرت زهرا سلام الله علیها با تلاوت آیه فوق، عمل مدعیان خلافت را با عمل یهودیان پیمان‌شکن (طبرسی،۱۳۷۲، ج۵، ص۱۷) یا قریش (آلوسی، ۱۴۱۵، ج۵، ص۲۵۵) منطبق دانسته و مردم را به مقابله با اقدامات آنان و دفاع از ولایت علی علیه‌السلام تحریض نمودند. (عظیمی، ۱۳۸۲، ص۹۹)

۲. تأویل

از نظر علامه طباطبایی تأویل قرآن عبارت است از حقایق خارجی که آیات قرآن در معارف، شرایع و سایر بیاناتش بدان مستند است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۳، ص۵۳). برخی برای تأویل، دو معنا ارائه داده که اولی به آیات متشابه و دیگری مربوط به همه آیات قرآن است: توجیه متشابه به یک وجه صحیح، معانی ثانوی کلام (معرفت، ۱۴۱۱، ج۳، صص۳۰-۲۸).

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

در نهایت می توان تأویل را چنین دانست: رسیدن به معانی درونی و پایانی آیه و یا رسیدن به مراد نهایی خداوند متعال و یا در مواردی به معنای آگاهی از مصادیق پنهان آیه (مؤدّب، ۱۳۸۸، ص۳۴).

حضرت زهرا سلام الله علیها با اقتباس از آیه ۴۷ سوره زمر (وَ بَدَا لَكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَحْتَسِبُونَ) و اشاره به آیه (وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْمُبْطِلُون) (غافر:۷۸) خطاب به منافقان می‌فرمایند: از سوی پروردگارتان برای شما اموری ظاهر می‌شود که هرگز گمان نمی‌کنید. در نتیجه تأویل این آیه را در مورد منافقان زمان خویش می‌دانند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۲۹، ص۲۳۳)

در قسمتی دیگر ایشان به آیه (يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ) (جاثیه:۲۷) استشهاد نمودند. قرآن کریم کسانی را که حق را باطل جلوه می‌دادند در روز قیامت، زیانکار توصیف می‌نماید. صدیقه طاهره سلام الله علیها نیز تأویل آن را در مورد افرادی می‌داند که از یاری حق (قَالَ النَّبِيُّ صلی‌الله‌علیه‌وآله: عَلِيٌ مَعَ الْحَقِ وَ الْحَقُّ مَعَ عَلِيٍّ يَدُورُ حَيْثُمَادَار) (مفید، الفصول المختارة،۱۴۱۳، ص۹۷) اعراض کردند و به باطل- پذیرش ولایتی جز امیرمؤمنان علیه‌السلام- گرویدند، در ادامه حضرت زهرا سلام الله علیها به دو آیه اشاره می‌کند: (وَ لَا يَنْفَعُكُمْ إِذْ تَنْدَمُونَ وَ (لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَ سَوْفَ تَعْلَمُونَ) (انعام:۶۷) و (مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيم) (هود:۳۹) که تهدید صریح به وقوع عذاب الهی برای منافقان و عذاب دنیوی و اخروی آمده است (طبرسی،۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۲). حضرتش تأویل این دو آیه را نیز در مورد منحرفین از ولایت راستین می‌دانند.

۳ - بیان تمثیل

یکی از مفیدترین راه‌های القاء مطلب بر مخاطب به کارگرفتن تمثیل و تشبیه است. این شیوه راه رسیدن به مقصود را کوتاه می‌سازد و قرآن در مواردی (بقره: ۲۶۵ -۲۶۶، آل‌عمران: ۴۵-۴۷، انعام: ۱۲۲) به منظور ملموس ساختن آموزه‌های خود، از این وسیله استفاده کرده

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

است. (افتخاری، ۱۳۸۷، ص۷۸). هدف از تشبیه و تمثیل، اظهار مطالب مشکل در قالب عبارات روشن و خارج ساختن آن از ابهام به مرحله روشنایی و وضوح است، خواه هر دو طرف تشبیه محسوس یا معقول و یا متفاوت باشند. (خاکپور،۱۳۹۱، ص۹۸)

حضرت‌زهرا سلام‌الله‌علیها با توبیخ منافقین و اشاره به آیه (**أفمن يهدي الي الحقّ أحقُّ أن يُتَّبَعَ أم مَن لا يهدي إلّا أن يُهدي فمالكم كيف تحكمون**) (یونس:۳۵) (طبرسی،۱۴۰۳، ج۱، ص۱۰۹)، در قالب بیان تمثیل به تفسیر آیه پرداختند. به عبارت دیگر انتخاب زمامداری شایسته که خود هدایت یافته است و قدرت هدایت دیگران را نیز دارد، یا زمامداری نالایق تفاوت ندارد؟ صدیقه طاهره سلام‌الله‌علیها با طرح یک سؤال به وسیله آیه قرآن، تفاوت دو گزینش را متذکّر می‌شوند. (عظیمی، ۱۳۸۲، صص۱۰۹-۱۰۸)

۴- تفسیر بر اساس دلالت التزامی آیه

گاهی اوقات اهل‌بیت علیهم‌السلام با اشاره به آیه‌ای از قرآن کریم، مخاطب را به عمل کردن بر لوازم آیه فرا می‌خواندند و در نتیجه آیه را تبیین می‌فرمودند.

حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در ابتدای خطبه در مسجد مدینه، به فلسفه تشریع احکام پرداختند و سپس فرمودند:

«وَ حَرَّمَ اللَّهُ الشِّرْكَ إِخْلَاصاً لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ، فَ اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (آل‌عمران: ۱۰۲) وَ أَطِيعُوا اللَّهَ فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ وَ نَهَاكُمْ عَنْهُ فَإِنَّهُ (إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماء) (فاطر:۲۸) (طبرسی،۱۴۰۳،ج۱، ص۹۹)

ایشان ابتدا حرمت شرک را از سوی خدا، عامل اخلاص در ربوبیّت دانسته و سپس با استفاده از مفهوم التزامی یک آیه قرآن، لازمه اخلاص را ترس از خدا و تسلیم محض او بودن، دانسته‌اند. آنگاه با تلاوت آیه‌ای دیگر، حاضران را به تحصیل معرفت حق دعوت می‌نمایند؛ چرا که انسان‌های عارف به حقّ، خشیت بیشتری از خداوند دارند. (عظیمی،۱۳۸۲، صص۱۳۶-۱۳۵)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

نتیجه‌گیری

۱. در روایات فراوانی به معیّت و همتایی حضرت زهرا سلام الله علیها و قرآن کریم اشاره شده است.

۲. آیات بسیاری از قرآن اشاره به فضایل و خصوصیّات حضرت زهرا سلام الله علیها دارد.

۳. قرآن کریم در سخنان و روایات حضرت زهرا سلام الله علیها جایگاه ویژه و بایسته‌ای دارد. صدیقه طاهره سلام‌الله‌علیها در سخنان خود مانند خطبه فدکیّه در موارد بسیاری به آیات قرآن استدلال کرده است.

۴. آن حضرت از روش‌های متفاوت تفسیری مانند تفسیر قرآن به قرآن، قرآن به سنّت، قرآن به تاریخ و تفسیر کلامی استفاده کرده است.

۵. ایشان از گونه‌های تفسیری جری و تطبیق، تأویل، تمثیل و تفسیر بر اساس دلالت التزامی آیه بهره برده است.

کتابنامه

قرآن کریم. ترجمه مکارم شیرازی.

۱. آلوسی، محمود، **روح المعانی فی تفسیرالقرآن العظیم**، تحقیق: علی عبدالباری عطیه، چاپ اول، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ق.

۲. ابن‌الاثیر، **أسدالغابة**، دارالکتب العربی،بیروت، {بی‌تا}.

۳. ابن‌بابویه ، محمدبن علی، **الخصال**، مصحح: علی اکبرغفاری، چاپ اول، جامعه مدرّسین، قم، ۱۳۶۲ش.

۴. _____، **عیون اخبارالرضا**علیه‌السلام، مصحح: مهدی لاجوردی، چاپ اول، جهان، تهران، ۱۳۷۸ق.

۵. _____،**کمال الدین و تمام النعمة**، مصحح: علی‌اکبرغفاری، چاپ دوم، اسلامیه، تهران، ۱۳۹۵ق.

۶. _____، **علل الشرایع**، چاپ اول، داوری، قم، ۱۳۸۵ ش.

۷. _____، **من لایحضره الفقیه**، مصحّح: علی‌اکبر غفاری، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۱۳ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

۸. ابن‌حنبل، احمد، **المسند**، بیت الافکار الدولیه، بیروت، ۲۰۰۵م.
۹. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، **مناقب آل أبی‌طالب**علیهم‌السلام، چاپ اول، علامه، قم، ۱۳۷۹ ق.
۱۰. احسانی‌فر لنگرودی، محمد، **اسباب اختلاف الحدیث**، دارالحدیث، قم، ۱۳۸۵ش.
۱۱. افتخاری، لاله، **پژوهشی در روایات تفسیری امام باقر و امام صادق**علیهماالسلام، چاپ اول، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، قم، ۱۳۸۷ش.
۱۲. بابایی، علی‌اکبر، **بررسی مکاتب و روش‌های تفسیری**، چاپ اول، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۹۱ش.
۱۳. برقی، احمدبن‌محمدبن‌خالد، المحاسن، محقق: جلال‌الدین محدث، چاپ دوم، دارالکتب الاسلامیه، قم، ۱۳۷۱ق.
۱۴ . بیضاوی، ابوسعید عبدالله بن عمر، **انوارالتنزیل و اسرارالتأویل**، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۰۸ق.
۱۵. ترمذی، محمد بن عیسی، **السنن**، تحقیق احمد محمدشاکر، دارالکتب العلمیّه، بیروت، ۱۴۰۸ق.
۱۶. جوادی آملی، عبدالله، **تسنیم**، اسراء، قم، ۱۳۷۸ش.
۱۷. حاکم حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، **شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی آیات النازلة فی اهل بیت**، موسسه الاعلمی، بیروت، ۱۳۹۳ق.
۱۸. حاکم نیشابوری، محمدبن عبدالله، **معرفة علوم الحدیث**، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۹۷۷م.
۱۹. _____ ، **المستدرک علی الصّحیحین**، دارالفکر، بیروت، ۱۴۲۲ق.
۲۰. خازن، علاءالدین علی بن محمد، **لباب‌التأویل (مشهور به تفسیر خازن)**، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ ق.
۲۱. خمینی، روح‌الله، **شرح حدیث جنود عقل و جهل**، موسسه تنظیم و نشرآثار امام‌خمینی، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۲۲ . خویی، ابوالقاسم، **البیان فی تفسیرالقرآن**، انوارالهدی، قم، ۱۴۰۱ ق.
۲۳.دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه**، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۲۴. رستم نژاد، مهدی، **گونه شناسی روایات تفسیری**، حسنا، شماره۱، (تابستان ۱۳۸۸ش)
۲۵ . زمخشری، محمود، **الکشّاف عن حقائق غوامض التنزیل**، دارالکتاب العربی، بیروت، ۱۴۰۷ ق.
۲۶. سبحانی، جعفر، **اصول الحدیث و احکامه فی علم الدّرایة**، چاپ دوم، مؤسسه الامام الصادق، قم، ۱۴۱۹ق.
۲۷. سیوطی، جلال الدّین، **الدرالمنثور فی التفسیر بالمأثور**، دارالفکر، بیروت، ۱۹۹۳م.
۲۸. صادقی ارزگانی، محمد امین، **شناخت عارفانه حضرت زهرا** سلام الله علیها، بوستان کتاب، قم، ۱۳۹۲ش.
۲۹. طباطبایی، محمدحسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم،۱۴۱۷ق.
۳۰. طبرسی، احمدبن‌علی، **الإحتجاج علی أهل اللجاج**، مصحح: محمدباقرخرسان، انتشارات مرتضی، مشهد، ۱۴۰۳ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]

۳۱. طبرسی، فضل‌بن‌حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، تحقیق: محمدجواد بلاغی، چاپ سوم، ناصرخسرو، تهران، ۱۳۷۲ش.
۳۲. طوسی، محمدبن‌الحسن، **الامالی**، چاپ اول، دار الثقافة، قم، ۱۴۱۴ق.
۳۳. عظیمی، کبری، **ثقلین در بیان حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها**، چاپ اول، نبأ، تهران، ۱۳۸۲ش.
۳۴ . فخر رازی، محمدبن عمر، **مفاتیح الغیب**، دارالمعرفة، بیروت، ۱۴۱۳ق.
۳۵. فراء بغوی، حسین بن مسعود، **معالم التنزیل**، دارالمعرفة، بیروت، ۱۴۱۳ق.
۳۶. قمی، عباس، **سفینة البحار والمدینة الحکم والآثار**، چاپ اول، اسوه، قم، ۱۴۱۴ق.
۳۷ . کرمی، علی، **سیره و سیمای ریحانه پیامبر**ﷺ، چاپ اول، دلیل ما، قم، ۱۳۸۰ش.
۳۸. کلینی، محمدبن‌یعقوب،**الکافی**، مصحح: غفاری و آخوندی، چاپ چهارم، دارالکتب‌الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ق.
۳۹. مجلسی، محمدباقر، **بحار الأنوارالجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار**، چاپ دوم، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ق.
۴۰. محمدبن‌سعد، **الطبقات الکبری**، دار صادر، بیروت، {بی‌تا}.
۴۱. معرفت، محمدهادی، **التمهید فی علوم القرآن**، موسسه النشر الاسلامی،قم، ۱۴۱۱ق.
۴۲. مصلائی پوریزدی، عباس، **گونه‌شناسی روایات تفسیری امام رضا**ؑ، دو فصلنامه حدیث‌پژوهی، سال دوم، شماره ۳، (بهار و تابستان ۱۳۸۹ش).
۴۳. معین، محمد، **فرهنگ فارسی**، سپهر، تهران، ۱۳۷۱ش.
۴۴ . مفید، محمدبن‌محمّد، **الاختصاص**، چاپ اول، المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، قم، ۱۴۱۳ق.
۴۵ . _____، **الفصول المختارة**، مصحح: علی میرشریفی، کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ ق.
۴۶ . مهریزی، مهدی، **روایات تفسیری شیعه، گونه‌شناسی و حجیّت**، علوم حدیث، شماره ۵۵ ، (بهار ۱۳۸۹ ش).
۴۷. مؤدّب، رضا، اویسی، کامران، **گونه‌شناسی و روش‌شناسی روایات تفسیری امام صادق**ؑ، پژوهش‌نامه قرآن و حدیث، شماره ۱۰، (بهار و تابستان ۱۳۹۱ش).
۴۸. مؤدّب، رضا، **مبانی تفسیر قرآن**، دانشگاه قم، قم، ۱۳۸۸ش.
۴۹. ناصح، علی احمد، **اعتبار و کاربرد روایات تفسیری**، چاپ اول، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۷ش.
۵۰. نفیسی، شادی، **درایة الحدیث: بازپژوهی مصلحات حدیثی در نگاه فریقین**، چاپ دوم، سمت و دانشکده علوم حدیث، تهران ، ۱۳۸۸ش.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.11.43.10.9]